

MÓSER ZOLTÁN

Jászol és koporsó

KÁNYÁDI SÁNDOR
FEKETE-PIROS
CÍMŰ VERSÉRŐL

Bevallhatom, hogy először nem is a vers, hanem a Kolozsvárott élő költő magyarizata irányította figyelmemet a költemény egyes részei, sorai felé. E magyarázat — a Magyar Televízió gyermekműsorában hallhattuk — bár hiteles, olyan szép, mint egy mese.

Az ihlető élményt így idézte fel a költő: a hatvanas években még szokásban volt, ahogy arról a vers bevezetője is szól, hogy Kolozsvárott a Malomárok és a telefonközpont épülete közti téren hetente kétszer, csütörtök és vasárnap délután összegyűltek az itt dolgozó, a környék magyar falvaiban lakó, Kolozsvárra járó, jobbára mezőségi és kalotaszegi lányok, hogy énekelve táncot, körtáncot járjanak.

Már ez a magyarázat is elegendő volna ahhoz, hogy Siena középkori városházájának nagytermében található híres freskó (*A jó kormányzás hatása a városban*, Ambrogio Lorenzetti mester alkotása) egy részletét, az európai középkor egy szelét, egy vidám lélegzetét, a körtáncot járó néhány pár lányt, a képet és az élményt ideemeljük a vers mellé. Ám nemcsak a lányokat, hanem mindazt, ami még a freskón látható, odaképzeltük kincses Kolozsvár középkori terére, amelynek kapuja, a dalból tudjuk, „kilenc záros”.

De ezzel térjünk is vissza a vers előzményéhez, s a költő vallomásához, mert az tartogat egy nem várt meglepetést is, ami már kevésbé utal jó kormányzásra. Egy-

A versről részletesebb elemzés olvasható a Tiszatáj 1986/1. számában, Pomogáts Bélától.

szer az történt — mesélte Kányádi Sándor —, hogy a környező házakból leszóltak, ne énekeljenek már, zavarja őket! És akkor — nem mint az ismert Petőfi-versben, hazamentek a leányok, hanem — magukban énekelve, némán járták tovább a táncot. „Honnan járnak, honnan hozták, / honnan e mozdulat-ország?” — teszi s tette föl a költő a kérdést, aki tanúja volt a magnó surrogásához hasonló hangtalan, néma táncnak. „Azon gondolkodtam s azt próbáltam kitalálni én, »akiben kézzel-lábbal / mutogatnak a dallamok«, hogy milyen énekre, dallamra táncoltak.”

Ez volna a vers előzménye, előtörténete, ihlete. Most Kányádi Sándorhoz hasonlóan mi az ő verséből próbáljuk kiolvasni a dalokat — énekszövegeket és dallamokat —, mint ahogy ezt ott megmutatta a mozdulat, a néma tánc.

•

A számvetést *in medias res*, a legismertebb sorral és énekkel kezdjük, amely minden olvasó szemében azonnal feltűnik:

Szamos partján mandulafa virágzik...

Honnan jött, úszott be ez a népdalsor? Minden bizonnyal az iskolában tanult énekeink közül. A Szamos pedig — egy lépésre a tánc helyszínétől — a Tisza helyére került, mint hiteles szemtanú. Az az érzésünk, hogy ez az ének, amely általánosan elterjedt ugyan, de a Székelyföldön, a Mezőségen alig, vagy egyáltalán nem ismerik, ott — főként körtáncként — nem hangzott el. De ez a vers szempontjából, amely nem egy helyi eseményt mesél el csupán, ahogy azt a végtelenné tágitott befejező két sor is jelzi, nem érdekes: kellett egy sor, egy dalfoszlány, egy ismerős dallam, amely mindannyiunk számára hasonlóképpen egyvalamit jelent, jelez, amely a költőben éppen ott és akkor megszólalt sok más, egyéb dallal együtt, s így a vers szempontjából hiteles. Mint amilyen — s már helyileg is hitelesíthető — az előtte „fellobbanó dallam”. Egy Mezőségen, Széken ismert lassú csárdásnak két sora:

*Anyám, anyám, édesanyám,
gondot mért nem viselsz reám.*

A néptánckutató Martin György írja a Kalotaszegen, Mezőségen ismert *lassú és sűrű magyar* elnevezésű táncról: „A leánykörtánc újabb, s formailag fejlettebb rokonai a hangszeres kíséretű, kis körökben járt táncok (a »magyar« és a körcsárdás). Ezek a férfitáncot kísérő női vagy vegyes mulatsági táncok ott gyakoribbak, ahol a leánykörtánc már ritka vagy hiányzik a tánckészletből. A hangszeres zenéjű körtánc többnyire más fontosabb táncműfajok kiegészítő, járulékos, alkalmi jellegű kísérője. Kíséretük mindig hangszeres zene, bár ez gyakran énekszóval vagy csujtogatással is társul.

Erdélyben a hangszeres zenéjű körtánc régebbi típusa az ún. *magyar*, amelynek fogalomköre és zenéje több műfajt és típust magába foglal: a magányos és csoportos férfitáncot, a szabad párostáncot és a körtáncot.”

A versünk kiemelt soraival megegyező, Széken gyűjtött változatot később idézzük. Ezt is zenekar kísérte, mint ahogy arról Martin György is szólt a fentiekben. Ennek egyik változatát ismerte tehát Kányádi Sándor is, hisz ezért idézi és idézheti úgy, mint ami ott elhangzott vagy elhangozhatott volna. A vers összes többi dala közt e dallam — pontosabban fél dallam — lehet a legjelentősebb, hisz felbukkanása után még ötször felidéződik e szöveg variálva, majd eltűnik:

*Honnan járnak, / honnan hozták,
honnan e moz- / dulat-ország?*

*Vagy régebből, / húszezerből?
Még a nyelve- / lőtti ködből...*

Ugyanez az ütem, ritmus, dallam húzódik meg az alábbi, a sorokat felező, így a rímeket megkettőző részben is:

Körbe-körbe

majd pörögve

majd verödve

le a földre

föl az égre

szembenézve

sose félre...

S ha valaki kettős vagy kétféle „dallamot” is kihall e sorokból, annak igaza van: szinte iskolapéldája annak, amit több verstörténész is állít (Négyesy, Horváth János), hogy a trochaikus lejtés — ez jellemzi a fenti részt — igen közel áll a magyar ritmusérzékhez, mert „a szóelen álló, s ezért sor- és ütemkezdő hangsúlyos szótagok és az őket követő hángsúlytalanok a magyar ütemhangsúlyos versben is gyakran hasonló módon váltakoznak egymással, mint a hosszú és rövid szótagok az időmértékes trócheusban. Ez az egybeesés a négylábú trochaikus sornál a legfeltűnőbb, melynek metszete középen áll:

$\bar{A}r\bar{v}\check{a} \mid \bar{g}\check{o}l\check{y}a \mid \mid \bar{a}l\check{l} \check{m}\check{a} \mid \bar{g}\check{a}b\check{a}n$

(Arany János: A rab golya)

Általában ezt a sorfajt kedvelik leginkább, mert magába rejti a magyar felező nyolcast.” (Szepes Erika—Szerdahelyi István: *Verstan*, 267—68. l.) Erre példa tehát versünk idézett részlete úgy, hogy az utolsó sor fél sor: így s ezzel szakítja meg a dalt, készíti elő a folytatást.

S most idézzük az említett dalszöveget. Lajtha László széki gyűjtéséből:

[: *Úgy elmennék ha mehetnék, ha szabad madár lehetnék.* :]

Szabad madár nem lehetek, rózsám, hozzád nem mehetek.

Sa la la laj, la la la laj, la laj lam.

[: *Anyám, anyám, édesanyám, ne kiálts több átkot reám.* :]

Kijátottál már eleget, elégeld meg mind ezeket,

Sa la la laj, la la la laj, la laj lam.

(Kottáját lásd Lajtha László: *Széki gyűjtés*, 170.

1. 29. sz. — Egyik szövegvariánsa megtalálható a *Romániai magyar népdalokban*: 303. 1. 298. sz.)

*

Haladjunk továbbra is visszafelé. (Ennek egyszerű oka van: a vers második felében újabb dallam, dalemlék nem jön elő. Ez kérdésekkel, magyarázatokkal teli, meditáló, bölcseledő rész.)

A következő — visszafelé számított — négy sor, vagy inkább négysoros strófa így ütemezhető, ritmizálható:

Fejük fölött / neon-äg,
csupa világ / a világ!
ecet ég a / lámpában,
ecet ég a / lám-pá- / ban.

A versrészlet mellé párhuzamként a dudanótáink közül valami hasonló ütemezésű, ritmusú, sőt némileg hasonló szövegű két ének kezdősorait tehetjük ide:

A palásti / csárdába' / ecet ég a / lámpába'...

(Palást, Hont m. Gyűjt. Kiss Lajos, 1952)

Horváth Vendel / házában / petron ég a / lámpában...

(Felsőpáhok, Zala m.)

A Zalába, Hontba való dudanótát ismerte volna a költő, vagy ezek egyik szövegvariánsát? Mindenesetre az idézett négy sort amolyan „népdalbetétnek” is nevezhetjük, ahol a 4. sor az előző, a vele egyező 3. sorhoz képest variáns: a kétüteműből háromütemű lesz, miként ezt fent jelöltük.

De ez a négy sor másra is figyelmeztet, s ettől még szebb, érdekesebb is lesz, mivel az első két sorban nehéz nem észrevenni a jambusokat:

Fe-jünk fö-lött ne-on ág,

csu-pa vi-lág a vi-lág!

Ezt a verstani jelenséget — Horváth János nyomán — *anapesztizált jambusként* szokás emlegetni, amelyet itt egy megkettőzött, variált népdalsorbetét követ.

Haladjunk tovább, vagyis visszafelé a vers mentén. A következő négy sor — egy négysoros strófa — kontaminációnak tűnik. Az első kettő, valamint a 3. és 4. sorhoz többféle ütembeosztást és ritmust írhatunk:

Mínta / tutajon, / billegőn

illetve

alámerü- / lő szí- / geten

Ez utóbbira több népdalpéldát is idézhetünk. Az első Kászonimpérről való:

Nincsen fonál / a ru- / dāmon

(Kodály—Vargyas: *A magyar népzene*, Példatár, 251. sz.)

A másik általánosan ismert talán:

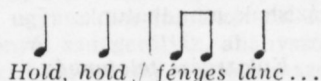
Hej, ha én azt / tudtam, / volna...

vagy:

Elesett a / lud a / jégen

(Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok* I. 34. l.)

Az első sor ritmus- és ütemképlete mellé nem találtunk példát népdalaink között. Így arra gondoltunk, hogy a költő „vegkonyháján párolta le”, vagyis elemekből állította össze. Az elindulás, az első két ütem egy vonulós láncjáték kezdetét idézi:

Ugyanilyen az Erdélyben, Székelyföldön is ismert „Cifra palota...” kezdetű gyermekjátékdal, vagy a „Kicsi vagyok én”, „Hess légy, ne szállj rám” kezdetű, az iskolák által elterjedt párosítóének kezdősora is. De idézhetjük itt — mint némiképp hasonlót — a közismert „A szennai lipisen, iaposon...” kezdetű, új stílusú népdalunkat, vagy annak Áj faluból származó variánsát is.* Ezek a népdalsorok csak megközelíteni, behatárolni szeretnék az említett két verssort, amelyet népdalszerűnek érzünk, miként a most tárgyalandó három sort is:

tatár öröm, magyar bánat,
 megszöktették a rózsámat.
 Ha megnyerte, hadd vigye!

Az első, négylábú jambikus sor — amely a múlt század magyar költészetének egyik legnépszerűbb sora — látszólag megakad, megszakad. De figyeljünk a folytatásra, s azt vesszük észre, hogy nem jambust (ti-tá: —) hallunk, hanem egy ti-tá-á (♩ ♩) ritmust, amely az Erdélyben gyakori énekes női kőrtánc ritmusához nagyon hasonló. De ugyanilyenek Erdélyben — a tánc történetészek szerint újabbak és formailag fejlettebbek — a hangszeres kíséretű, kis körökben járt táncok: a „magyar” és a körcsárdás.

Az énekes kőrtáncok közül kettőt idézünk, az első Bukovinából (Andrásfalváról) való, a másik gyűjtési helye a szilágysági Diósd:

I. Addig élem / világomat, / / Míg szél fújja / pántlikámat,
 A pántlika / könnyű gúnya, / / Mert azt a szél / könnyén fújja.

II. Hull a könnyem / patakot mos, / / az én rózsám / gyócsinget mos.
 Mosd ki babám, / legyen tiszta, / / Kapum előtt / foly a Tisza.

(Kottáját lásd Martin György: *A magyar kőrtánc és európai rokonsága*, 105. és 114. sz.)

Ezek a példák azt látszanak bizonyítani, hogy a költőben nem „kézzel-lábbal”, hanem meglehetősen pontosan mutogatnak a dallamok. Vagyis az idézett három sorban egy négysoros, 6/8-os ritmusú kőrtánc dallama rejlik. Természetesen variálja a kapott anyagot, egy sort elvesz abból, s így hiányt — szimmetria helyett aszimmetriát —, egyfajta feszességet teremt.

De hadd szóljunk még valamiről, ami szintén ihletője lehetett e három sornak: ez nem dal, hanem a dal és a próza közti átmeneti forma. A lakodalmi ujjogatósokra, csujjogatósokra gondolok, a tánc közbeni ritmikus felkiáltásokra. Egy nyolc szótagú, négysoros példát idézünk Gyimesből: zárójelbe azért tesszük a 3. sort — és kérjük első olvasáskor annak kihagyását —, mert valami hasonló formát mutat Kányádi Sándor versének három sora is:

* Egyéb variánsát lásd: In. MNT IV. Párosítók. Függelék. 245. sz., ill. In. Erre alá... (50 népdal Berze Nagy János gyűjtéséből) Pécs, 1987. 52. l.

*Ezt az Isten nekünk adta, / Apja, anyja sirathassa.
(Jobb az Isten nálunknál,) Elmarad a házunknál.*

Végül az első „bejátszásról”, az első dalemlékről szólnánk, amelyet — így talán pontosabb — népdal-parafrázisnak mondhatunk:

*Kolozsvári telefonház,
száz az ablak, egyen sincs rács,
ki-bejár a világ rajta,
de azt senki sem láthatja.*

Számos hasonló, 4+4-es népdal közül itt most azt említjük és idézzük, amely Kolozsvár emlegetésekor nyomban eszünkbe jutott, és amely szintén jól ismert:

*Kolozsváros olyan város,
A kapuja kilenc záros.
Abban lakik egy mézsáros,
Kinek neve Virág János.*

*

Ezzel elérkeztünk az elejére s következhet egy rövid összegzés. Ezért befejezőként nézzük át újra a népdalemlékeket rejtő részleteket, megjelenésük sorrendjében. Az előbb idézett négy sorral kezdődik (kétütemű nyolcas sorok), majd egy „daltalan dal” — kanásztánc emlékü strófa — következik. Ezt követi egy háromsoros csonka strófa (8, 8, 7): női körtánc és csujtogatás képzetét (élményét) társítva. A daltalanság dallam után, a megbontott strófa az egész után vágyik. Ez rögtön el is következik, mert nyomban egy nyolcasokból, majd hetesekből álló versszakot találunk. Majd az eddigi négysorosakat — amit lazított vagy oldott egy háromsoros — most egy kétsoros idézet követi, vagyis egy strófa s egy dallam fele. A többi? Bennünk szól, szólhat, úgy lehet. Ezután a föl-föllobbanó s kialvó dalokról szóló rész következik, amit egy ismert ének egyetlen sora zár le: „Szamos partján mandulafa virágzik.” A többi három? Bennünk kell, hogy zengve szóljon. S ezzel, a bennünk csendülő, zendülő dallammal eltűnik az ének! Egy meditativ rész következik, mintegy előkészítve a zene-szó, énekszó nélküli táncosok látványa, a kezek, lábak, csipők mozdulatai nyomán megfogalmazott végső következtetést. Az utolsó kérdést: mi az, amit visszajátszol? Te magadban, a te lelki manetofonodon megőrzött dalok által, a néma tánc láttán! A kérdésre hirtelen lezárásként ott a felelet: Koporsó és Megváltó-jászol.

Mi az, ami összetartja az építményt, összeköti a különböző dalokat és sorokat? Kötőanyagként mit használ a költő? Egy többször előkerülő, kétféleképp variálódó hármas sor volna ez a kötőanyag, ami oldja a ritmikus, dalszerű strófákat, s egyúttal az élményeket és a gondolatokat láthatatlan szálakkal köti össze. Pontosabban: szétválaszt és összeköt egyszerre:

*fekete-piros fekete
táncot jár
a járda szöglete*

illetve:

*egy pár lány, két pár lány
fekete-piros fekete
táncot jár.*

Az egyik sor valami meglepetést is tartogat, ugyanis tiszta jambikus sor:

a járda szöglete.

E jambusok s másutt a trocheusok, vagyis az itt-ott felbukkanó időmértékes verslábak a magyarok ütemek sorába illeszkedve finom fátyolként vonják be a verset, sajátos színt kölcsönözve neki. A refrénszerű, s kétféleképpen variálódó sorok rímei (lány—jár, fekete—szöglete) s a verslábak, ütemek is a táncot, a színek a szoknyák lebegését villantják fel, ugyanakkor mint két ősi szín, a GYÁSZ és a SZERELLEM, az élet és a halál élményét szüggerálják, ahányszor csak felidéződnek. Így ez a néhány sor, ez a két szín az utolsó sorban megfogalmazott Végtelent és a Pillanatot szövi egybe. De hasonlóan szövődik össze a dallal, a dallammal is, amellyel évezredek története során oly sokszor összekapcsolódott.

TARDI SÁNDOR RAJZA